

НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БІБЛІОТЕЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 025.54(477): 025.17

**КОЛЕКЦІЙНІ ФОНДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМ. В.І. ВЕРНАДСЬКОГО ЯК ОБ'ЄКТ НАЦІОНАЛЬНОГО НАДБАННЯ:
ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕНОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ**

Л.В.Муха

Стаття присвячена питанням збереження фондів Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. Особлива увага акцентується на висвітленні проблеми збереження колекційних фондів бібліотек, які є особливим об'єктом національного культурного надбання України, над вирішенням якої працюють фахівці Центру консервації і реставрації НБУВ.

Ключові слова: колекційні фонди, Національна бібліотека ім. Вернадського, збереження фондів.

This article is devoted to the questions of the V. Vernadsky National Library of Ukraine funds preservation. Special attention is accented on the lighting up the problem of the libraries collections funds preservation, which are the objects of particular attention of the national cultural heritage of Ukraine. The professionals of the Center of Preservation and Conservation of VNLU are now working out this specific problem.

Історико-культурні колекційні фонди бібліотек, що зберігають рукописи, стародруки, архівні документи, науково цінні історичні книжкові колекції та зібрання з найдавніших часів до наших днів, – є національним надбанням нашої держави, що перебуває під її захистом. Збереженість цих фондів – це збереження національної та світової пам'яті.

Ця проблема набуває великого значення з урахуванням того, що НБУВ має статус національної установи, науково-дослідного, науково-інформаційного та культурного центру, обслуговує широкі кола читачів, здійснює науково-інформаційне забезпечення потреб науки, освіти, культури, державного управління в Україні, наукову експертизу проектів законів, документів, стандартів з бібліотечно-інформаційної та суміжних сфер.

Якщо розглядати питання збереженості у соціальному аспекті, то ця робота забезпечується не лише вузьким питанням підтримки фізичного стану фондів, вона розглядається набагато ширше. Як об'єкт національного надбання, ці фонди мають бути забезпечені

спеціальними науково-технологічними процедурами, що гарантують облік, доступ, збереженість фондів: забезпечення індивідуального та сумарного обліку, належне наукове опрацювання фондів, що гарантувало б ідентифікацію та атрибуцію колекційних документів, проведення паспортизації колекційних колекцій, зібрань, історичних бібліотек, створення елек-тронних баз даних для державної реєстрації унікальних рукописних та книжкових фондів, підготовку наукових каталогів, довідників тощо.

У системі соціального захисту фондів фізична збереженість є важливою часткою цієї проблеми. Вона стосується проведення профілактичних робіт із консервації та реставрації фондів з використанням технологій стабілізації матеріальної основи документів на паперовому носії, включає картонажні та палітурні роботи, санітарно-гігієнічну обробку сховищ та фондів з використанням сучасних дезінфектантів; запровадження інноваційних технологій для зниження впливу сучасних екологічних умов на стан збереження доку-

ментів; вибір та коректне застосування реставраційних та витратних матеріалів, обладнання; проведення ремонту книгосховищ, будівель. Важливим є підтримання в належному стані системи автоматичного газового пожежогасіння, забезпечення охорони об'єктів НБУВ тощо.

У своїй діяльності в галузі збереженості фондів НБУВ керується низкою держстандартів, нормативних та методичних документів.

Документи на паперових носіях є важливою частиною історико-культурної складової бібліотечних фондів НБУВ. Хоча нині швидко відбувається процес переходу суспільства на електронні ресурси, високі показники як щодо загального обсягу фондів на паперових носіях, так і інтенсифікація їхнього використання залишають проблему роботи зі збереження книжкової спадщини в постійному актуальному стані. Це потребує від науки особливої уваги до питань збереженості фондів на паперових носіях, пошуків нових технологій, що забезпечується розвитком науки, можливостями швидкого оприлюднення наукових результатів, обміном інформації. Тож зміна традиційних форм роботи з бібліотечними фондами в рамках системи збереження фондів полягає у використанні нових технологій, принципів та заходів, які враховують світовий досвід з цієї проблеми та поєднанні їх з класичними реставраційними операціями.

Принципово важливим для наукової бібліотеки є розробка науково обґрунтованої стратегії збереження книжкових, рукописних та архівних фондів як фізичної категорії історико-культурної спадщини та інформаційного потенціалу суспільства, впровадження комплексних заходів, що поєднуються в цілісну систему збереження особливо цінних документів. Для НБУВ така стратегія реалізована у Програмі розвитку Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського на 2005-2010 роки, де значну увагу приділено системі спеціальних заходів щодо збереженості унікальних фондів та створенню фактографічної бази даних щодо технічних характеристик сховищ та режимів зберігання.

Ця система заходів реалізується в діяльності створеного в НБУВ Центру консервації

і реставрації та виділенням напрямку "Нові технології збереження, консервації та реставрації бібліотечних фондів" в окремий науковий напрям, нарівні з іншими основними напрямами науково-дослідної роботи бібліотеки. Напрями діяльності у цій сфері бібліотечних технологій складаються з декількох принципів для підтримки системності заходів складових, що визначають зміст діяльності Центру консервації та реставрації: біологічна безпека, мінімізація негативного впливу навколишнього середовища, зупинення старіння матеріальної основи документів, запобігання та попередження факторів соціального ризику для збереженості фондів тощо.

Для гарантування біологічної безпеки історико-культурних фондів, персоналу та читачів підтримується ефективна система мікробіологічного нагляду за станом повітря книгосховищ, читальних залів та документів.

Для мінімізації негативного впливу навколишнього середовища постійно здійснюється екологічний моніторинг, базовими складовими якого є температурно-вологісний та санітарно-гігієнічний режими всіх приміщень бібліотеки.

Матеріалознавчий підхід запроваджено для оптимізації процесів старіння матеріальної основи та інших складових документів. Для розширення критеріїв оцінки стабілізації процесів старіння стародруків та рукописів опрацьовано методiku з використанням неруйнівних методів контролю, яка дозволяє прогнозувати подальший фізичний стан документів та визначити першочерговість відбору їх на консерваційні операції.

Ефективне планування комплексу заходів, необхідних для забезпечення їхнього довготривалого зберігання, досягається завдяки аналізу та диференціації документів відповідно до запроваджених методик оцінки фізичного стану. При впровадженні комплексу заходів, необхідних для збереження документів у НБУВ, було розроблено перспективну модель, апробовану для спеціалізованих історико-культурних фондів, що базується на технології фазової консервації в мікрокліматичному контейнері з безкислотного матеріалу.

Велику увагу було приділено проблемі оптимального відновлення документів з ура-

хуванням рекомендацій міжнародних стандартів та на основі проведених маркетингових досліджень. Із цією метою в НБУВ було створено банк даних сумісних реставраційних, сучасних витратних матеріалів, ефективних стабілізаторів і нових дезінфектантів, започатковано створення та постійне поповнення електронної бази даних із питань старіння паперу, новітніх технологій консервації та захисту фондів у надзвичайних ситуаціях.

Для підвищення ефективності досліджень у напрямку реалізації запровадженої стратегії збереження інформаційних ресурсів НБУВ, яка ґрунтується на конкретних заходах, інноваційних технологіях та сучасних засобах, необхідно зосередити діяльність на вирішенні низки завдань.

Для упровадження в наукових бібліотеках України технологій фазової консервації та масової стабілізації фондів підготовлено та опубліковано збірник наукових праць [1].

Для подальшого розвитку цього напрямку велике значення має довідково-бібліографічна інформація, опублікована співробітниками НБУВ [2]. Бібліографічний огляд "Досвід, проблеми та перспективи стабілізації документів з ослабленою матеріальною основою на паперових носіях" (11-ий випуск зб. наук. праць "Рукописна та книжкова спадщина"), оглядові статті в українських та зарубіжних виданнях.

Враховуючи набутий досвід роботи зі збереження документів на паперовому носіїві, необхідно реалізувати координацію таких досліджень в Україні, провести заходи щодо кооперації ідей збереження на базі новітніх технологій, сучасного обладнання серед споріднених організацій для розміщення спільних державних замовлень на підприємствах України за бюджетні кошти.

Для ефективного захисту фондів у несприятливих екологічних умовах потребують продовження наукові дослідження з питань впливу екологічних умов на стан збереження бібліотечних та архівних документів, розпочатих 2005 р. в межах завдань державної "Програми збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000-2005 роки". Результати цих наукових досліджень слугуватимуть аргумен-

тованою основою для розробки нової державної програми збереження інформаційного потенціалу України.

Іншим важливим перспективним напрямком є створення та розвиток системи репрографії на базі оновлення матеріально-технічної бази для забезпечення оптимального поєднання мікрофільмування та оцифровування документів із найбільш вразливою матеріальною основою та документів широкого попиту. Тим самим вирішується подвійне завдання – збереження книжки як пам'ятки матеріальної культури та збереженість її інформаційного змісту, що дозволяє вирішити питання доступу на більш високому рівні, ніж фізичний доступ до документа. Водночас це поповнює інформаційні ресурси не лише НБУВ, а й країни в цілому, за рахунок можливості надати доступ до історико-культурної спадщини через Інтернет та Інтранет мережу.

Отже, необхідно розширити функції у напрямку пошуку, освоєння технологій консервації документів на новітніх носіях. Нині почали розвиватися й електронні методи реставрації унікальних пам'яток книжкової культури, що базуються на можливостях електронного цифрування книжок, створення реконструкції фізично пошкоджених видань тощо. Для розвитку цього напрямку слід провести відповідні науково-прикладні дослідження, на їхній основі спрогнозувати реальні умови зберігання та використання таких документів і встановити терміни їхнього повторного відновлення (перезапису), необхідність та види електронної реставрації.

Зважаючи на актуальність проблеми ефективного захисту документів та підтримку безпечних умов роботи користувачів і персоналу у несприятливих екологічних умовах, актуалізується подальше вивчення і апробація робіт із цього напрямку установ НАН України, які займаються фундаментальними прикладними дослідженнями, а також знання передових розробок суміжних галузей виробництва. НБУВ загалом, а ЦКР зокрема, має виступати замовником, координатором та учасником проведення цих наукових досліджень інститутами та центрами НАН України. Набутий досвід співробітництва

з такими підрозділами НАНУ, як: Інститут реєстрації проблем інформації, Інститут сорбції та проблем ендоекології, Інститут хімії поверхні, Інститут мікробіології і вірусології ім. Д.К.Заболотного, Харківський Науково-технічний центр електрофізичної обробки та фірмами, сучасне обладнання яких можна застосувати для забезпечення екологічного збереження фондів, на перспективу, доцільно продовжити, розширити та пропагувати серед споріднених організацій (бібліотеки та архіви), які акумулюють, зберігають та використовують інформаційні ресурси (бібліотечні та архівні документи).

Технології збереження та відновлення документів на паперовій основі, апробовані в умовах НБУВ, повинні враховувати результати сучасних наукових розробок провідних НДІ суміжних галузей (УкрНДІпаперу, УкрНДІ спеціальних видів друку). ЦКР має стати учасником перспективних напрямків досліджень на рівні технологій виробництва паперу: створення довговічних видів паперу, уповільнення процесу старіння методом проклеювання паперу спеціальними нейтральними речовинами.

Для вирішення складних питань упередження виникнення надзвичайної ситуації, захисту та відновлення документів для науковців служби збереження фондів НБУВ, необхідним постає активізація міжнародного співробітництва та обміну досвідом з провідними Центрами консервації та міжнародними комітетами (насамперед Міжнародний комітет BLUE SHIELD – ГОЛУБА КАРТА, діяльність якого направлена на захист культурних надбань у разі військових конфліктів та координацію дій в умовах надзвичайних ситуацій). На основі цього співробітництва регулярно проводити

семінари з питань захисту фондів із залученням широкого кола науковців НАН України, бібліо-текарів та зацікавлених спеціалістів.

Не повинні залишатися поза увагою питання підбору кадрів відповідних спеціальностей за профілем роботи центру, стажування їх у провідних наукових центрах світу, постійне підвищення кваліфікації на міжнародних та вітчизняних конференціях та семінарах з питань збереження документів на традиційних та новітніх носіях.

На завершення необхідно підкреслити, що колекційні фонди бібліотек є особливим об'єктом національного і культурного надбання. Склад і зміст цих документів є свідченням історичного розвитку України та світової культури впродовж багатьох століть. Тому турбота про їхню фізичну та інформаційну збереженість є одним з пріоритетних аспектів бібліотечної діяльності. Водночас слід зважити, що питання збереженості цих фондів не може бути частковим завданням, що може бути одночасно вирішеним в окремій бібліотеці, і не лише у зв'язку із великими обсягами такої спадщини, що потребує захисту, а й у зв'язку із тим, що бібліотека є живим та діючим організмом, де фонди постійно поповнюються, активно використовуються, знаходяться під постійним впливом соціальних та екологічних чинників, що процес викремлення цінних книжок, періодики відбувається постійно, разом із розвитком суспільства. Тому й наукові дослідження збереженості цих фондів та проведення щоденних практичних заходів ґрунтуються на органічному поєднанні традиційних заходів та новітніх інноваційних технологій.

Використана література

1. Інноваційні технології збереження документальних фондів: запобігання надзвичайної ситуації у бібліотеці, шляхи її подолання // Наукові праці НБУВ / НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. АБУ. – К., 2007. – Вип. 17. – 170 с.
2. Затока Л.П. Досвід, проблеми та перспективи стабілізації документів з ослабленою матеріальною основою на паперових носіях : Бібліографічний нарис / Л.П. Затока // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 226-246.